

ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОВОРІВ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ _____

У статті розглядається відображення особливостей говорів південно-східного, північного й південно-західного наріч у мові письменників XIX і XX століть, що походили з відповідних місцевостей України.

Ключові слова: діалектизм, мова письменників, українська літературна мова.

Один із найважливіших функціональних різновидів української мови виявляється в художній літературі. На певному історичному етапі мова художньої літератури становила єдиний повнокровний стиль української літературної мови¹. Упродовж історичного розвитку української літературної мови спостерігається вплив на неї говорів. За давньоруської доби існували два варіанти літературної мови — церковнослов'янська й давньоруська літературна мова на народній основі. Живомовним підґрунтям літературної мови на народній основі служило київське наддіалектне койне. Говіркову диференціацію мови в той час спричиняли, з одного боку, спадок від мовних особливостей проторуських племен, а з другого — наслідок тогочасної феодальної роздрібненості Київської Русі. Видатним твором художньої літератури давньоруської доби є «Слово о полку Ігоревім», у якому засвідчено народнопоетичні образи, перейняті з говорів і фольклору. Певні мовно-художні засоби спостерігаються і в інших давньоруських пам'ятках, зокрема в Галицько-Волинському літописі.

У староукраїнський період вирізнялися три варіанти літературної мови — слов'яноруська, проста, або руська, й народнорозмовна. У час функціонування староукраїнської літературної мови вже виділялися всі три теперішні наріччя. Проста й особливо народнорозмовна мови активно взаємодіяли з говорами всіх трьох наріч. У книжних віршах Г. Смотрицького, А. Римші, К. Саковича й Г. Сковороди спостерігається синтез елементів слов'яноруської і простої мови з наявними в ній діалектизмами. У мові інтермедій та віршів І. Некрашевича, К. Зиновієва говіркові елементи, зокрема риси північного й південно-західного наріч, досить виразні.

Тісний зв'язок із говорами виявляє нова українська літературна мова. У XIX — на початку XX ст. він зумовлює функціонування східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови. Східноукраїнський варіант базувався на південно-східних, північних і волинському та подільському південно-західних говорах, діалектну основу західноукраїнського варіанта стано-

¹ Ермоленко С. Я. Художній стиль // Українська мова : Енциклопедія.— К., 2004.— С. 780–781.

вила решта говорів південно-західного наріччя. Основними творцями нової української літературної мови були письменники.

Автор «Енеїди», «Наталки Полтавки» й «Москаля-чарівника» Іван Котляревський (1769–1838) народився і життя провів у Полтаві, жив серед селян, вивчав живу мову й фольклор. Говірки Полтавщини поряд з іншими говірками середньонаддніпрянського говору належать до центральних у найбільшому південно-східному наріччі української мови. Унаслідок інтенсивних міграційних чинників протягом кількох століть у полтавських говірках відбилися також особливості північних говорів і подільських та волинських говірок південно-західного наріччя. Через це полтавські говірки великою мірою стали репрезентантами всієї живої української мови. Свої твори І. Котляревський писав народно-розмовною мовою Полтавщини. Переважна більшість мовних рис Полтавщини, ужитих письменником, увійшла до складу нової української літературної мови.

На Полтавщині (в с. Веселий Поділ) народився й поет-лірик, байкар Леонід Глібов (1827–1893), у творах якого виявляється високий рівень унормованості української літературної мови. Він глибоко засвоїв мовні здобутки своїх попередників і сучасників. Говіркові риси в його творах сприймаються як органічні елементи літературної мови. Твори письменника насичені побутово-фольклорною лексикою та фразеологією, вузьких діалектизмів він уникав.

З Полтавщини (народився в м. Миргород) походив і живу її мову у своїх творах відобразив Панас Мирний (1849–1920). У романах, повістях, драмі «Лимерівна», у віршах і перекладах він відтворив живу тодішню мову містечок Полтавщини, дуже близьку до полтавських сільських говірок і тісно пов'язану з ними, хоч орієнтувався передусім на зразки писемної літератури. У мові творів Панаса Мирного наявні діалектизми, характерні для мовної практики інших письменників із Середньої Наддніпрянщини другої половини XIX ст. Панас Мирний істотно збагатив українську літературну мову, використавши зображальні засоби — надбання попередньої літератури, фольклору, а також особливості полтавських говірок.

Полтавські говірки середньонаддніпрянського говору в мові своїх творів представляє також Михайло Старицький (1840–1904), який народився в с. Кліщенці Золотоніського повіту на Полтавщині. Поет, драматург, прозаїк, перекладач і культурний діяч М. Старицький був палким захисником і поборником української літературної мови. Основним джерелом мовного багатства для письменника була добре знайома йому жива розмовна мова Полтавщини і Середньої Наддніпрянщини взагалі та мовна практика попередніх поколінь творців української літератури. М. Старицький тонко відчував тенденції розвитку української літературної мови, обмежуючи вживання вузьких діалектизмів. Пошуки письменника стосуються як залучення певних живомовних, діалектних елементів, так і творення власних слів. Твердження, що діалектизми в творах М. Старицького належать до подільських говірок², коригуються даними сучасної діалектології, які свідчать про спорідненість середньонаддніпрянських полтавських говірок з подільськими внаслідок переселення мешканців Поділля на Полтавщину протягом XVI–XVII ст.

Полтавщина була батьківщиною Володимира Самійленка (1864–1925), який народився в с. Великі Сорочинці Миргородського району. Він написав багато ліричних і сатирично-гумористичних віршів, здійснив поетичні переклади, йому належить ряд драматичних і прозових творів. Письменник був палким поборником української літературної мови, його вплив на її нормування досить помітний.

² Курс історії української літературної мови.— К., 1958.— Т. 1.— С. 364–365.

Спираючись на говіркові джерела Полтавщини, В. Самійленко, проте, рідко використовував вузькодialeктні слова в мові своїх творів.

Особливості полтавських говірок відображені й у мові прозаїка початку ХХ ст. Архипа Тесленка, який народився в с. Харківці Лохвицького району (1882–1911). Творчо сприйнявши мовні надбання попередніх українських письменників, А. Тесленко орієнтувався на мову фольклору та на говірки Полтавщини. Свої твори письменник розраховував на селян, тому й докладав зусиль, щоб мова його прози і драматургії була їм близькою. Вузьких діалектизмів, як правило, уникав, проте для типізації мови персонажів нерідко вживав. Використавши народнорозмовні, діалектні та фольклорні джерела, А. Тесленко зробив помітний внесок у розвиток української літературної мови початку ХХ ст. Мовних елементів, що стали надбанням пізнішої української літературної мови, в нього багато і пов'язуються вони головним чином зі змінами і вдосконаленням правописних норм та з подальшим упорядкуванням у галузі лексики.

З центральної частини середньонаддніпряньського говору, що побутує на захід від полтавських говірок на Правобережжі, походив Петро Гулак-Артемівський (1790–1865). Він народився в містечку Городище на Київщині (тепер Черкаська обл.). Писав побутові вірші, романтичні балади, байки, займався перекладами з польської та французької мов. Найвідоміший його твір — байка «Пан та собака». Майже всі мовні надбання письменника увійшли в літературну мову.

Тарас Шевченко (1814–1861) народився в с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкаська обл.). Через півтора року після народження Тараса його батьки переїхали жити до с. Кирилівки. Певний час майбутній поет учився в маляра в містечку Лисянці та в дяка-маляра в с. Тарасівці і в живописця в с. Хлипнівці. Усі ці населені пункти перебувають майже в центрі середньонаддніпряньського говору. Живу мову письменник сприйняв від рідних, від оточення, з дитинства уважно прислухався до селянської мови. Надзвичайно важливу роль у сприйнятті рідної мови поета відіграла народна творчість³. Хоч рідними для Т. Шевченка були середньонаддніпряньські правобережні говірки, проте поет добре знав також говірки Полтавщини, був знайомий із східнополіськими, степовими, волинськими, подільськими і певною мірою з наддністрянськими говірками. Автографи та публікації його творів свідчать, що основою мови й художніх засобів Т. Шевченка були середньонаддніпряньські говірки і фольклор, а також тогочасна народнорозмовна практика та здобутки писемної літературної мови попереднього періоду.

Середньонаддніпряньський говір найвиразніше відображений у мові творів Івана Нечуя-Левицького (1838–1918). Письменник народився і дитячі роки провів у с. Стеблів на південній Київщині. Багатогранною і різнобарвною в його творах постає народнорозмовна мова, важливе місце в його художній системі займає мова фольклору. Письменник відстоював українську літературну мову на наддніпряньській діалектній основі, він гостро заперечував мовні елементи, що походили від західноукраїнського варіанта літературної мови⁴. Хоч І. Нечуй-Левицький порівняно добре знав говори української мови, про які збирав відомості, все ж орієнтувався переважно на рідні йому середньонаддніпряньські говірки. У зв'язку з близькістю середньонаддніпряньських говірок до літературної мови фонетичні й граматичні діалектні риси в мові творів письменника мало

³ Комаринець Т. Шевченко і народна творчість.— К., 1963.— 232 с.

⁴ Нечуй-Левицький І. Сьогоднішня часописна мова на Україні.— К., 1907.— С. 11–13, 16–18.

помітні. Їх І. Нечуй-Левицький часто трактував і наполегливо відстоював як закономірні, єдино правильні, стилістично нейтральні елементи літературної мови. Специфічної образно-емоційної ролі вони не виконують. У мові творів письменника спостерігаємо лексичні діалектизми. Прекрасно знаючи сільське життя й описуючи суспільно-побутові стосунки селян та бурлаків-заробітчан, І. Нечуй-Левицький використав багату народно-побутову й сільськогосподарську лексику, а також термінологію в галузі цукроваріння, рибальства, ткацтва. Відповідна лексика в творах письменника часто стоїть на межі між літературною і діалектною.

Помітну роль у розвитку нової української літературної мови відіграв слобожанський говір південно-східного наріччя. Із Слобожанщини походив один з творців нової української літератури й літературної мови Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843). Народився письменник у с. Основа під Харковом, життя своє провів у самому Харкові. Отже, рідною для Г. Квітки-Основ'яненка була Слобожанщина з її говірковими особливостями. Оскільки традицій використання нової української літературної мови в художній творчості ще не було, письменник орієнтувався передусім на живу мову селян-слобожан, життя яких зображав. Переважна більшість рис слобожанського говору, вжитих Г. Квіткою-Основ'яненком, стала органічною складовою частиною літературної мови. У деяких творах письменника персонажі говорять українсько-російським суржиком, у їхній мові чимало лексичних росіянізмів переважно в місцевому говірковому фонетичному оформленні. Мова художніх творів Г. Квітки-Основ'яненка засвідчує складний процес творення нової української літературної мови в першій половині ХІХ ст. У ній ще багато традиційних книжних елементів, помітний вплив російської мови. Водночас переконливою постає важлива роль письменника в залученні говіркових джерел до творення нової української літературної мови.

На живу мову Слобожанщини орієнтувався у своїй творчості поет Павло Грабовський (1864–1902), який народився в с. Пушкарне Охтирського повіту Харківської губернії. На мові його творів виразно позначився український фольклор і творчість Т. Шевченка. Перебуваючи на засланні в Сибіру, відірваний від українського літературного й мовного середовища, поет не мав змоги вивіряти мову своїх творів за писемними джерелами, тому часто вживав слова й форми, які сприйняв від народу на Слобожанщині.

Слобожанщина була батьківщиною поета Якова Щоголева (1823–1898). Вірші він писав у народнописемному стилі. Поет народився в м. Охтирка на Харківщині. Джерелом його мовних надбань була творчість класиків української літератури, зокрема романтиків першої половини ХІХ ст. і Т. Шевченка, а також фольклор і слобожанські, певною мірою й полтавські говірки. Про орієнтацію на говірки поет писав у вступі до збірки «Слобожанщина». Живу українську мову Слобожанщини він уважав чистою, незіпсованою.

На Слобожанщині, а саме в Харкові, народився поет, фольклорист і етнограф Іван Манжура (1851–1893), що посів помітне місце в українській літературі й науці. Здобутки його як поета й дослідника органічно поєднуються. Мові своїх творів І. Манжура надавав великої ваги, намагався зробити її простою та дохідливою для читача. Важлива роль поета у внесенні в літературну мову елементів з говірок Слобожанщини та південно-східного наріччя взагалі. У листі до О. Потебні він писав про свідоме залучення ним лексики з говорів з метою зробити її надбанням літературної мови. Проте багато говіркових слів, ужитих І. Манжурою, у літературній мові не закріпилося.

Із Слобожанщиною пов'язане життя письменника, публіциста, культурного діяча і вченого Бориса Грінченка (1863–1910). Він народився на хуторі Вільховий Яр на Харківщині. Як письменник, етнограф, фольклорист і мовознавець, Б. Грінченко блискуче володів сучасною йому літературною мовою в її східноукраїнському варіанті. Близькими вченому були передусім слобожанські говірки, але він добре знав також середньонадніпрянський та степовий говори, в галузі лексики був обізнаний з більшістю інших говорів української мови, слова з багатьох говорів він увів у свій словник.

Помітну роль у розвитку української літературної мови відіграв найбільший за територією степовий говір південно-східного наріччя. Особливість цього говору полягає в тому, що специфічних ознак, властивих тільки йому, в нього відносно небагато. Риси степових говірок певною мірою відображені в мові творів Марка Кропивницького (1840–1910), який народився в с. Бежбайраки на Херсонщині. У його численних драматичних творах багатогранно відображені життя широких верств українського народу й жива його мова. Драматург добре знав південно-східні говори української мови, найближчими йому були рідні степові говірки. Їх письменник сприймав як складову частину літературної мови. Хоч М. Кропивницький значною мірою орієнтувався на говірки, проте головним джерелом його мовної майстерності була літературна практика східноукраїнських письменників, передусім Т. Шевченка. Драматург своєю творчістю і театрално-акторською діяльністю істотно впливав на розвиток писемної та усної літературної мови свого часу.

Із степовою Україною пов'язані життя і творчість корифея українського драматичного мистецтва Івана Карпенка-Карого (Івана Тобілевича — 1845–1907). Він народився в с. Арсенівка поблизу Єлисаветграда (тепер Кіровоград). Письменник написав 18 творів, які становлять найвище досягнення української класичної драматургії. У п'єсах І. Карпенка-Карого відображена жива мова різних верств тодішнього українського суспільства, широко використовується розмовно-побутова мова селян, у якій досить виразними постають риси рідних для драматурга степових говірок. Хоч діалектизми в мові творів І. Карпенка-Карого інколи виконують певну стилістичну роль — служать засобом мовної характеристики персонажів і створюють місцевий колорит, проте загалом діалектні елементи письменник трактував як складову частину літературної мови і вживав їх мимоволі⁵.

Степова Україна, а саме Херсонщина була батьківщиною прозаїка, драматурга, публіциста й політичного діяча Володимира Винниченка (1880–1951). Творчість письменника припадає на той час, коли східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови майже повністю злилися в єдину загальноукраїнську літературну мову. Мова творів В. Винниченка — це у всьому істотному сучасна українська літературна мова. Письменник уникає діалектизмів, і все ж особливості говірок, переважно степових, наявні у мові його творів.

Східнополіський говір північного наріччя певною мірою відображений у мові творів поета-романтика першої половини XIX ст. Віктора Забіли (1808–1869). Він народився на хуторі Кукуріківщина на Чернігівщині, більшу частину життя провів на Східному Поліссі, помер у м. Борзна. Основою мови поетичних творів В. Забіли були здобутки тодішніх письменників.

Риси східнополіського говору виражені в мові творів письменника і культурного діяча Пантелеймона Куліша (1819–1897). Крім написаних прозових і дра-

⁵ *Плющ П. П.* Про мову комедій І. К. Тобілевича «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн» і «Суєта» // Вивчення мови художніх творів : 36. статей.— К., 1955.— С. 64–65.

матичних творів, він переклав на українську мову багато зразків світової класики. У творах П. Куліша відображене багатство тогочасної української літературної мови. Хоч він орієнтувався на живу мову всього українського народу, рідний йому східнополіський говір виявляється у ній стихійно і досить помітно. П. Куліш народився й провів дитячі роки у м. Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Шосткинський район Сумської обл.) Жив на хуторі Мотронівка Борзнянського району, тривалий час перебував на хуторі біля Оржиці на Лубенщині в оточенні говірок середньонаддніпрянського говору. Отже, найближчою живою мовою для письменника був східнополіський говір, частково також середньонаддніпрянський.

Марко Вовчок (1834–1907) на відміну від інших письменників рідної української говіркової основи не мала, українську мову переймала передусім від тодішніх діячів культури, від попередніх і сучасних їй письменників. Важливим джерелом її творчості був фольклор, який вона вивчала протягом усього життя. І все ж українські говори на мові творів Марка Вовчка позначились. Як видно з біографічних даних письменниці, їй були добре знайомі східнополіські, подільські й середньонаддніпрянські говірки, проте найпомітнішими в мові її творів постають риси східнополіського говору. Слід зазначити, що ми не маємо змоги встановити, чи поліські говіркові риси в мові творів Марка Вовчка внесені нею, чи П. Кулішем, який редагував твори письменниці. На жаль, рукописи більшості її творів не збереглися.

Із Східного Полісся походив прозаїк, драматург і публіцист Степан Васильченко (1879–1832), а саме з м. Ічня на Чернігівщині. Життя письменника проходило в оточенні східнополіських, а також середньонаддніпрянських говірок. Багата й барвиста мова творів С. Васильченка своїм джерелом має здобутки попередників та розмовну і фольклорну мову майже всієї України, проте в ній виразно відбиті риси східнополіського говору.

Волинський південно-західний говір і західнополіський говір північного наріччя знайшли певне відображення в мові творів Лесі Українки (1871–1913). Дитинство і юні роки поетеси, як відомо, пов'язані з історичною Волиною (м. Новоград-Волинський і с. Колодяжне Ковельського повіту Волинської губернії), на території якої функціонують волинські й західнополіські говірки. Загалом особливість волинських говірок полягає в їхній спорідненості із середньонаддніпрянським південно-східним говором, для західнополіського говору характерне поєднання рис північного наріччя та особливостей південно-західних говорів. Названі говори письменниці добре знала й глибоко усвідомлювала їх роль у розвитку української літературної мови. Слід зауважити, що діалектизми Лесі Українка найчастіше використовувала у творах, у яких зображувалося життя волинян. Прикладом може служити оповідання «Така її доля», де місцеві діалектизми виконують роль стилістичного засобу створення відповідного колориту й мовної характеристики персонажів. Західнополіські діалектні слова наявні в мовних партіях персонажів «Лісової пісні». Отже, загалом говіркові елементи у творах поетеси використовуються із стилістичною настановою. Відносно невелика кількість лексичних діалектизмів у мові творів поетеси зумовлена тим, що в неї порівняно мало творів на побутові теми.

Важливу роль у формуванні української літературної мови відіграв подільський говір південно-західного наріччя. З Поділля походив письменник і етнограф Анатолій Свидницький (1834–1871). Він народився в с. Маньківці Гайсинського повіту. Більша частина його життя пов'язана саме з Поділлям, він добре знав подільські говірки. Поетичні твори почав писати під впливом народних пісень, які збирав і сам виконував. У мові творів А. Свидницького, зокрема

роману «Люборацькі», трапляються ознаки середньонаддніпрянського та східнополіського говорів, перейняті ним, очевидно, з мови попередніх письменників, проте найпомітнішими постають подільські говіркові риси. А. Свидницький уперше широко залучив особливості подільського говору до літературної мови.

Український поет Степан Руданський (1834–1873) народився і дитячі роки провів у с. Хомутиці на Вінниччині. За своє коротке життя він написав низку балад, багато ліричних віршів і один драматичний етюд. Найвизначнішими в спадщині письменника визнані його гумористично-сатиричні вірші-співомовки. Займаючись перекладацькою діяльністю, С. Руданський своєю мовною творчістю засвідчив можливості використання подільського говору, фольклору в літературно-художній практиці. Скарби народної творчості Поділля поет зробив здобутком української літературної мови. Хоч мова у творах С. Руданського виразно загальноукраїнська, проте в ній наявний подільський говірковий колорит.

Михайло Коцюбинський (1864–1913) народився у Вінниці. Дитинство й рання юність письменника минули в селах і містечках Поділля. Подільські говіркові риси в мову творів М. Коцюбинського проникали стихійно внаслідок тісних контактів його з подільськими селянами, серед яких він жив і життя яких зображав. Гуцульські діалектні риси в повісті «Тіні забутих предків» письменник використовував свідомо як стилістичний засіб відтворення гуцульського романтичного колориту. Варто зазначити, що на ранньому етапі творчості діалектизмів у творах письменника більше; у пізніший період подільські діалектизми характерні переважно для мови персонажів, отже, вони вже виконують стилістичну роль індивідуалізації і типізації. У пізніших редакціях ранніх творів М. Коцюбинський лексичні діалектизми замінював на загальноукраїнські слова⁶. Незважаючи на те, що серед наявних у мові творів письменника діалектизмів є риси різних говорів, все ж діалектною основою його мовотворчості виступає подільський говір.

Важливу роль у становленні української літературної мови відіграв наддністрянський говір південно-західного наріччя. З Наддністрянщиною пов'язані життя і діяльність Маркіяна Шашкевича (1811–1843). Він народився в с. Підлиссі Золочівського району на Львівщині. Дитинство провів у рідному Підлиссі та в сусідньому селі Княже. Названі села лежать на межі наддністрянського й волинського говорів. Навчаючись у Львівській духовній семінарії, М. Шашкевич організував гурток патріотів рідної мови, до якого увійшли Я. Головацький та І. Вагилевич і який став відомим під назвою «Руська трійця». Члени гуртка ходили в народ, знайомилися з говірками. М. Шашкевич склав першу «Читанку» — підручник живої української мови. У 1837 р. здійснилася мрія «Руської трійці» — вийшов друком альманах «Русалка Дністрова». Письменник почав писати свої твори галицькою книжною мовою. Живою мовою написав три десятки поезій, оповідання «Олена» та переспіви й переклади з давньоруської, польської, чеської, сербської та грецької мов. Великою мірою завдяки М. Шашкевичу наддністрянський говір ліг в основу західноукраїнського варіанта літературної мови.

Межа між наддністрянським і волинським говорами — та мовна стихія, яка вплинула на мовотворчість Якова Головацького (1814–1888). Він народився в с. Чепелі Золочівського округу (тепер Бродівський район Львівської обл.). Письменник багато мандрував по Галичині, Буковині, Закарпатті, вивчав народну мову, побут та збирав фольклор. Найбільше своїх творів надрукував у альманасі

⁶ Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. — К., 1957. — С. 82–84.

«Вінок русинам на обжинки». Говіркова основа мови в творах Я. Головацького досить широка, проте найвиразніше в ній виступають особливості наддністрянського говору.

На території наддністрянського говору (в с. Ясень Стрийського округу — тепер Рожнятівський район Івано-Франківської обл.) народився Іван Вагилевич (1811–1866). Дитинство провів серед селян-наддністрянців. Хоч поет добре знав усі галицько-буковинські й карпатські говори, у мові його творів найпомітніше виявляються риси рідних йому наддністрянських говірок. Правда, вузьких діалектизмів у творах І. Вагилевича мало, загалом його мова близька до східноукраїнського варіанта літературної мови.

Наддністрянський говір позначився і на мові творів Миколи Устияновича (1811–1885), який народився в містечку Миколаїв на Львівщині. Був священником у с. Волків біля Львова, згодом у селах Славськ і Мізунь Стрийського округу. Поетичні і прозові твори писав живою народною мовою, але згодом перейшов на галицьку книжну мову. Оскільки письменник народився і більшу частину життя провів на Наддністрянщині, природно, що в основі мови його творів лежать наддністрянські говірки, хоч він знав також інші південно-західні говори і їхні особливості відобразив у літературно-мовній практиці.

З Наддністрянщиною пов'язані життя і творчість Антона Могильницького (1811–1873), який походив із с. Підгірки (тепер Калуський район Івано-Франківської обл.). Дитячі роки провів у сусідньому з Підгірками містечку Солотвин. Працював парафіяльним адміністратором у селах Хутарі Стрийського округу і Зборі Калуського округу, потім священником у селах Комарів Станіславського округу, Бабче і Яблінці Богородчанського округу. Названі села і містечко розташовані на межі між наддністрянським і бойківським говорами, тому в мові творів письменника наявні риси обох говорів. У передмові до поеми «Скит Манявський» автор зазначав, що свій твір намагався писати живою мовою народу Східної Галичини.

З Наддністрянщини походив і особливості наддністрянського говору в своїх творах використовував письменник і громадсько-культурний діяч Осип Маковей (1867–1925). Він народився в м. Яворів на Львівщині. Письменник добре знав західноукраїнський варіант літературної мови, брав активну участь у її нормуванні. Зважаючи на те, що наддністрянський говір був основою західноукраїнського варіанта літературної мови, тодішніх позалітературних явищ у мові творів письменника мало. Мова творів О. Маковея близька до сучасної української літературної мови, її сприймають читачі всієї України.

Особливості наддністрянського говору позначились на мові творів прозаїка, новеліста Михайла Яцкова (1873–1961), котрий народився в с. Лесівці біля Станіслава (Івано-Франківська), а більшу частину життя провів у Львові. Свої твори письменник писав тодішньою літературною мовою, що великою мірою спиралася на рідний йому наддністрянський говір. М. Яцків своєю творчістю і редакторською діяльністю сприяв злиттю західноукраїнського варіанта літературної мови із східноукраїнським.

Риси гуцульського й буковинського говорів південно-західного наріччя знайшли своє відображення в мові творів Юрія Федьковича (1838–1888). Він народився і провів багато років свого життя в с. Сторонець-Путилів (тепер селище Путила Вижницького району Чернівецької обл.), яке знаходиться на межі між гуцульським і буковинським говорами, тому не дивно, що їх особливості наявні в мові його творів. Відображення рис гуцульського й буковинського говорів у творах Ю. Федьковича за тодішніх умов розвитку літературної мови в Західній Україні слід визнати природним і закономірним. Гуцульські й буковин-

ські мовні риси письменник використовував стихійно, вони властиві як авторській мові, так і мові персонажів. Хоч з діалектних явищ, що фіксуються в мові творів Ю. Федьковича, переважна більшість гуцулізми й буковинізми, проте певна кількість їх походить з інших південно-західних говорів, що їх письменник переймав переважно із західноукраїнського варіанта літературної мови як його органічної частини. Завдяки талантові Ю. Федьковича діалектизми в мові його творів сприймаються як мовно-художні засоби.

З Гуцульщиною пов'язані життя і творчість новеліста Марка Черемшини (1874–1927). Він народився в с. Кобаки Косівського повіту (тепер Івано-Франківська обл.). Попри те, що в мові творів письменника певною мірою відбиті риси покутських і наддністрянських говірок, найвиразнішими постають особливості гуцульського говору. Говірки й фольклор були джерелом словесних образів новеліста. Гуцульські говіркові риси в українську літературну мову Марко Черемшина вводив свідомо. З їх допомогою письменник передає внутрішній поетичний світ гуцулів. Хоч гуцульський говір великою мірою представлений у мові творів Марка Черемшини, проте загалом мова письменника з ним не збігається. Твердження, що Марко Черемшина писав свої твори не літературною мовою, а гуцульським говором⁷, слід визнати непереконливим перебільшенням.

Рисами буковинського говору збагатила українську літературну мову Ольга Кобилянська (1863–1942). Дитинство й молодість письменниці пройшли в м. Кімполунг (тепер на території Румунії) та в с. Димка (тепер Глибоцький район Чернівецької обл.). Найбільшу частину свого життя вона прожила серед буковинців, писала про них і намагалася, щоб мова її творів була їм зрозумілою. Говіркові особливості найвиразніше виявляються у творах письменниці на сільську тематику. У застосуванні говіркових елементів О. Кобилянська пройшла певну еволюцію, поступово звільнялася від діалектизмів, проте повністю не позбулася їх. Більшість говіркових рис у мові творів О. Кобилянської становлять елементи західноукраїнського варіанта літературної мови, хоч багато з них виражають особливість саме буковинського говору. Загалом О. Кобилянська, використовуючи риси буковинського говору, зробила вагомий внесок у розвиток української літературної мови.

Покутський говір найвиразніше відображений у мові творів Василя Стефаника (1871–1936). Він народився в с. Русів Снятинського повіту на Станіславщині (тепер Івано-Франківщина). Письменник вийшов з трудового покутського селянства, жив ним, творив для нього. Покутські говірки в системі говорів південно-західного наріччя посідають особливе місце, вони значною мірою споріднені з буковинськими, подільськими, наддністрянськими й бойківськими говірками. Говірка с. Русів і сусідніх сіл найбільше наближена до буковинських говірок. У другому періоді творчості В. Стефаника, коли літературна мова в Галичині характеризується більшою внормованістю, діалектних рис у мові його творів стає значно менше. Використовуючи діалектні елементи в своїх творах, сам письменник повсякденно користувався літературною мовою. Нею він писав листи, задовольняв потреби свого інтелектуального життя. Незважаючи на те, що В. Стефаник творив західноукраїнським варіантом літературної мови з чітко вираженими рисами покутського говору, в розвитку української літературної мови він посів помітне місце. Покутський говір у мові творів письменника трансформований у досконалий засіб художнього вираження. В. Стефаник збагатив українську літературну мову вагомими стилістичними нюансами, засоба-

⁷ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова.— К., 1960.— С. 38–73.

ми образності, емоційності, ритмічності мови письменник свої прозові твори наблизив до поезії.

Риси покутського говору поряд з особливостями наддністрянських говірок наявні в мові творів Леся Мартовича (1871–1916). Він народився в с. Торговиця Пільна Городенського повіту тепер Івано-Франківської обл. Свої твори писав загалом тогочасною західноукраїнською літературною мовою, дбав про її нормування, разом з тим для типізації мови персонажів-селян залучав говіркові елементи. Через те, що наддністрянський говір ліг в основу західноукраїнського варіанта літературної мови і великою мірою збігається з ним, покутські говіркові риси в творах письменника постають відчутнішими.

Карпатську групу говорів у південно-західному наріччі утворюють бойківський, закарпатський і лемківський говори, з яких найвизначнішу роль у розвитку української літературної мови відіграв бойківський. З Бойківщиною пов'язана творчість Івана Франка (1856–1916), який народився в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту. І. Франко зробив дуже вагомий внесок в українську літературну мову, він постає видатним майстром художнього, публіцистичного й наукового її стилів. Роль говорів у мовотворчості письменника визначна. Духовним середовищем його дитинства були бойківський говір і фольклор. Збирання народної творчості в різних районах Прикарпаття й опрацювання її забезпечували письменникові глибоке знання живої галицької мови. Бойкізми найвиразніше виявляються в лексиці творів І. Франка, фонетичні й граматичні говіркові риси загалом відображають особливості галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя, що були притаманні тодішньому західноукраїнському варіантові літературної мови. На пізнішому етапі творчості І. Франка кількість діалектизмів у мові його творів помітно зменшується. Загалом ставлення письменника до говорів було глибоко усвідомленим. І. Франко опрацював теоретичні засади взаємодії літературної мови з говорами, а своєю творчістю втілював їх у життя. Проблеми діалектизмів він присвятив спеціальну наукову працю «Літературна мова і діалекти». Отже, діалектну основу мови в творах І. Франка становлять бойківський, меншою мірою наддністрянський, покутсько-буковинський і гуцульський говори південно-західного наріччя.

З наведеного огляду стає очевидним, що мова художньої літератури більшою або меншою мірою зазнавала впливу говорів південно-східного, північного і південно-західного наріччя, а це, з одного боку, зумовлювало складні процеси нормування української літературної мови, з другого — забезпечувало різноманітність її стилістично-виразових засобів.

I. H. MATVIYAS

THE REFLECTION OF DIALECT PECULIARITIES IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN LITERARY FICTION

The article focuses on the reflection of South-East, Northern and South-West vernaculars in the language of writers XIX–XX century, which come from corresponding locality of Ukraine.

Key words: dialecticism, language of writers, Ukrainian literary language.